

Konferanslar:

XVI-XVII. YÜZYIL EDEBÎ METİNLERİNDE RASTLANAN OSMANLI DEVLET YAPISI VE TOPLUM DÜZENİNE AİT BAZI GÖRÜŞ VE BİLGİLER

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

Klâsik Osmanlı siyasal ve sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında, göze çarpan ilk özellik, teorik olarak yapıya vücut veren bu sistemde yer alan bütün kurumların pâdişâhın mutlak otoritesini gerçekleştirme amacına dönük işleyişleridir. Merkezdeki en büyüğünden en uzak köyündekine kadar ülkenin bütün yöneticileri hükümdârın kullarıydı. Yine ülkedeki üretime elverişli bütün topraklar mîrî yâni mülkiyet hakkı devlete ait bulunuyordu. Yönetici kadroların dışında bulunan, re'âyâ adıyla ifade edilen Osmanlı toplumunun bütün zümrelerinin yaşantısına şeriat ve belki ondan daha çok Osmanlı Pâdişâhının tedvin ettiği örfî kanunlar şekil veriyordu. Bu öyle bir etkiydi ki, kişinin giyim tarzından mesleğindeki üretim biçimine kadar her alanda kendini göstermekteydi.

Toplum içindeki zümreler arasında ve mekândaki yer değiştirmeler bile bir ölçüde sınırlı tutulmuştu. Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda başlıca iki tabaka vardı. Birincisi, hükümdârın otoritesini temsil eden yönetici tabaka ki, bunlara askeriler denmekteydi. Her kademedeki yönetici ve askerler ile ilmiyye mensupları, devlet dairelerinde çalışan kâtipler bu tabakayı oluşturmakta idiler.

Toplumun re'âyâ diye adlandırılan bölümü ise üretim yapan bütün tebaayı kapsıyordu. Yönetenler ile yönetilenleri birbirinden ayıran en önemli özellik, birinciler vergi vermez ve fiili üretimde bulunmazlarken, ikincilerin vergi yükümlüsü üreticiler olmalarıdır. Bu ayırım Osmanlı impartorluğunun her döneminde geçerli olmuş ve birbirine geçişler, daima devletin dayandığı anlayışla, pâdişâhın otoritesiyle sınırlandırılmıştır.

Ancak, bu durum Osmanlı toplumunun tarihî gelişimi boyunca incelendiğinde teoride bir değişiklik olmadığı halde, Osmanlı kurumlarının siyasal ve sosyal muhtevâsında zaman ve mekâna göre yeni gibi görünen özelliklerin ortaya çıktığı göze çarpmaktadır.

Kökleri bir yandan eski Türk töresinden bir yandan islâmî kurallardan beslenen Osmanlı idarî hukukunun pratikte tam anlamıyla uygulanmadığı yapılan araştırmalardan ortaya çıkmaktadır.

İşte, Türk toplumunun yarattığı kendine özgü bir devlet düzeni sayesinde Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılın başlarında Yakın-Doğu ve Balkanların sâhibi durumuna gelmiştir. Bu gelişme; toprak mülkiyeti, iktisadî-malî hayat, kişilerin devlet ile kendi aralarındaki hukukî ilişkilerini ayrıntılı biçimde düzenlemiş, yukarıda sözü edilen kânunların başlangıçta iyi işleminin bir sonucudur.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğunun XVI. yüzyılın başlarından itibaren yönetim açısından sosyal ve ekonomik durum bakımından yeni şartlarla karşı karşıya geldiği gözlenmektedir. Gerek çağdaş arşiv, gerekse kitaplık bilgileri bu devrenin başlangıcını Kanûnî devrine kadar indirmekte, III. Murad'ın saltanatında kesin şekilde belirlendiği hususunda birleşmektedirler. Gerçekten de, III. Murad ve oğlu III. Mehmed devirlerindeki sosyo-ekonomik değişmeler gözlendiğinde, böyle bir tarih yaşantısının önceki yüzyılın devlet düzenini sarsıp Osmanlı İmparatorluğuna en az, XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yeni bir sosyal ve siyasal düzen içine atmış olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar imparatorluk III. Murad devrinde en geniş sınırlarına erişmişse de bu dönemin Türk ve Batılı tarih araştırmacıları, imparatorlukta başlayan çalkantıya dikkati çekmekte ve yakın bir gelecekte siyasi kuruluşta başlayacak çöküntüden söz etmektedirler. İşte sözü edilen yüzyılda, devlet ve toplum düzenini çöküşe götüren değişiklikleri, bir yandan Osmanlı iç bünyesinde görülen nüfus artması, malî bunalım, merkez ve taşra örgütlerindeki boşluklar ve Celâlî fetreti gibi çok önemli olaylar hazırlarken diğer yandan da, o dönemin dünya konjonktüründeki şartlar bu tarihlere doğru Osmanlı aleyhine büyük gelişmeler göstermekteydi. Sözü ettiğimiz yüzyılın ikinci yarısında başlayarak meydana çıkan bu kesin ve genel değişikliklerin Osmanlı devlet mekanizmasını da olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdı.

Bu araştırmada amaç imparatorlukta baş gösteren bunalımların edebî eserlere nasıl yansıdığını, bir başka deyişle de tarihçinin edebî eserlerden (şiiir türü) kaynak olarak yararlanması gerçeğini ortaya koymaktadır.

Tarihçinin edebî eserlerden, edebiyatçının da tarihten yararlanması gerektiği gerçeği, ne ilk olarak tarafımızdan düşünülmüş, ne de ilk olarak tarafımızdan ileri sürülmektedir. Bu öteden beri herkesçe kabul edilen, temelde tartışılmasına bile ihtiyaç duyulmamış bir gerçektir. Ama

tarihçinin, bütün iyi niyetli tutum ve çabalara rağmen edebî eserlerden gerektiği biçimde yararlanamadığı da abartılmış bir yargı sayılmasa gerektir. Bunun belli başlı sebepleri arasında:

- a. Edebiyatın ve tarihin iki ayrı uzmanlık alanı olması,
- b. Her iki alanın uzmanlarının gerektiğinde, kaynaklara, diğer uzmanlık alanında çalışanların yardımına muhtaç olmadan eğilebilecek biçimde yetişmeleri,
- c. Doğal olarak bu iki alanın her birinde çalışan uzmanların öncelikle kendi alanlarını ilgilendiren konulara öncelik vermek zorunda bulunmaları,
- ç. Bizim öğrencilik yıllarımızdaki bir uygulamanın, yani; edebiyat bölümü ihtisas öğrencileri için tarih'in, tarih öğrencileri için de edebiyat'ın, 4 sömestr (2 yıl), okunması zorunlu dersler arasında yer verilmesinin yaygınlaşmamasının ve dolayısıyla uzmanlar dışında kalan, geniş bir tarihçi ve edebiyatçı kitlesi için tarih ve edebiyatın birbirinden iyice uzaklaşmaya başlaması,
- d. Diğer bir ifâdeyle ve özetle tarihçi-edebiyatçı, işbirliğinin ihtiyaç duyulan ölçüde gerçekleşmemesi ve buna pek de lüzum görülmemesi,
- e. Divân edebiyatımızın kendi şiir anlayışı gereği, tarihçi için önem taşıyan malzemeye fazlaca yer vermemesi ve tarihçinin edebî eserlerden genellikle ayrıntulara ilişkin bilgiler çıkarmak durumunda bulunması, gibi muhtelif hususlar düşünülebilecektir.

Herhangi bir yanlış anlamaya ve polemige yol açmamak için hemen belirtmemiz gerekir ki amacımız, bu konularda yapılmış ve yapılmakta olan ve saygı ile anılması gereken çalışmalarını hafife almak değil, aksine, bu tarz çalışmaların daha da artmasına ilişkin dileklerimizi dile getirmektir.

Şüphesiz tarihçi için tarihî eserlerin ana kaynak olduğu tartışılmaz. Meselâ Kadı Burhaneddin'in divânına dayanılarak Kadı Burhaneddin devletinin tarihi ve Kadı Burhaneddin'in hayatı yazılamaz. Ama, bu şâir hükümdarın (H. 745 - 800/M. 1345 - 1398):

(I)

Ezelde Hak ne yazmış ise bolur ¹,
 Göz neni ki görecek ise görür
 İki âlemde Hak'a sığınmışız
 Tohtamış ne ola ya Ahsah Temur ²

¹ Bu tuyuğun birinci mısra^cında vezin bozuktur. Şâyet mısra (Hak ne yazmış ise ezelde bolur) şekline konulursa vezin düzelmektedir.

² Kadı Burhanettin Divanı. I. Tıpkıbasım TDK. c. II. İstanbul 1943. s. 586.

Allâh tâ ezelde (alnımıza) ne yazmışsa, (ne takdir etmiş ise), o olur. (gerçekleşecek olan odur),

Göz, neyi görmesi takdir edilmiş ise onun görür.

Biz her iki âlemde (dünyâda da, âhiretde de) Allâh'a sığınmışız:

Toktamış ya da Aksak Timur bizim için ne ola ki, kim ola ki?" diyen tuyuğu veya başka tuyuğlarından aldığımız:

(II)

Himmetümüz iki âlemde gezer
N'olırsar Âmasiye ya Nikisâr³
(Bizim himmetimiz her iki âlemde gezer
Amasya ya da Niksar nedir ki?)

(III)

Er oldur Hak yoluna baş oynaya,
Döşekde ölen yiğit murdâr bolur⁴.

(Er, yiğit Hak yolun canını fedâ etmekten çekinmeyen kişidir; Ya-
tağında ölen yiğit murdar olur).

Mısraları Kadı Burhaneddîn'in düşüncelerini, emellerini, karakterini değerlendirirken tarihçinin kanâatını güçlendiren konuya ışık tutan birer belge olarak elbette gözden irak tutulamayacaktır.

Daha önce de değinildiği gibi, divân edebiyatımızda tarihçinin işine yarayan malzeme fazla değildir ve tarihçilerimiz zâten bunlardan büyük ölçüde yararlanmışlardır. Ancak bu durum, yararlanacak malzeme kalmadı anlamına gelemeyeceği gibi bilinen malzeme de, araştırmalar derinleşip yönlendikçe değişik yönlerden değerlendirilebilecek, tarihçinin ihtiyacına ve bakış açısına göre önem kazanabilecektir. Elbette, bize fazla bir şeyler söylemeyen divân şiirimizin çağının insânına neler söylediği daha iyi öğrenilebilir, anlaşılabilirse o suskun, o dereden tepeden bahseder görünen şiirlerin şu ya da bu ölçüde kimi olaylara ışık tutacağı da

³ Age., s. 588.

⁴ Age., s. 598.

muhakkaktır. Somut bir örnekle arzı gerekirse XVI. yy'ın ünlü şâiri Bâkî'nin divânında yer alan ancak Bâkî'nin olmadığı da saptanmış bulunan bir gazelin bazı beyitlerine göz atmakta yarar vardır:

Cihânun ni'metinden kendi âb ü dânemiz yeğdür
İlün kâşânesinden gûşe-i vîrânemiz yeğdür

Gınâ sadrında şol mağrûr nâ-âsûde serverden
Fenâ bezminde hâb-âlûd olan mestânemiz yeğdür

Hümâ-yı evc-i izzet gibi gayretsizden ey Bâkî
Muhabbet şem'ine şeh-per yakan pervânemiz yeğdür⁵.

Bunlardan:

“Ganîlik, zenginlik, bolluk makâmının, yerinin en üst köşesinde oturan ve gâilesiz, rahat olmayan uludan, yokluk meclisindeki uykulu sarhoşumuz daha iyidir, üstündür.

Ey Bâkî! İzzet (yücelik, kuvvet, kudret) şâhikasırın (doruğunun) Hümâ kuşu gibi bir gayretsizden, muhabbet mumuna kanadını yakan pervânemiz daha iyidir, daha üstündür”.

Diyan ve ilk bakışta pek çok benzeri gazelde olduğu gibi şâirin tasavvuf ilkelerine uygun biçimde, dünya nimetlerinden, zevklerinden el etek çekmeyi, ilâhî aşk ile yanmayı, o aşk ile mest olmayı; mevki, zenginlik, dünya mutluluğu gibi herkesin peşinde koştuğu çekici nimetlere üstün tuttuğunu belirten deyişler olarak kabul edilmesi doğal olan beyitler, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin tezkeresindeki (Cilt. 1, s. 208)⁶ tanıklığından anlaşılacağına göre devrin pâdişâhı III. Murad'a Bâkî'nin düşmanları tarafından şöylece arz edilmiştir:

Mestânededen (sarhoştan) maksat babanız Sultân Selîm'dir (yani II. Selîm, sarhoşluğuyla tanınan Sarı Selîm'dir) Bâkî senin için gayretsiz diyor ve babanı senden üstün tuttuğunu açıklıyor.

Bilindiği gibi, günümüzün insanının aklına gelmeyecek bu açıklamalar Sultan II. Murâd tarafından ma'kul bulunmuş Bâkî derhal görevinden azledilmiş, dostlarının araya girmelerine, şiirin Bâkî tarafından yazılmadığı-

⁵ Divân-ı Bâkî. İstanbul, 1276. s. 110-111.

⁶ Kınalı-zade Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ. Eleştirmeli baskıya hazırlayan Dr. İbrahim Kutluk. I. Ankara, 1978.

nı kanıtlamalarına ve eski mecmualarda bu şiirin Nâmî adlı bir başka şâirin adıyla kayıtlı bulunduğunu göstermelerine rağmen, Bâkî, ölümden kurtulmuş ise de, tekrâr eski görevine iâde olunmamıştır.

Durum böyle olunca Bâkî'nin ⁷ (gerçekten Bâkî'ye ait) olan şu gazele değişik açılardan bakılabileceği derhal akla gelmektedir.

Zahm-ı dilden kan akar bu çeşm-i giryân bî-hâber;
Garka virdi âlemi bir katre ummân bî-haber.

Yâr bî-pervâ Celâlî gibi hat kaldırdı baş;
Memlekette fitne peydâ oldu sultân bî-haber

Muttasıl atar dile peyveste müjgân okların,
Câna geçdi zahm-ı tîr-i gamze cânân bî-haber

Mest olub uyurken öpmüş lâ'l-i cânânı rakîb;
Ehremenler Hâtemi almış Süleymân bî-haber

İtlerünle her gice gavgâda Bâkî çâkerin
Hâb-ı gafletde yatur ağyâr-ı nâ-dân bî haber ⁸

Gazelde şöyle denilmektedir:

1. Gönlün yarasından kan akıyor, fakat bu göz (kendisinden gözyaşı olarak akan bu kandan) habersiz. Bir damla bütün dünyayı suya boğdu, fakat deniz (ancak kendisinin yapabileceği ya da kendisinin bile yapamayacağı bu işi bir damlanın yaptığından) habersiz.

2. Sevgili pervâsız, oysaki hat (sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri) Celâlî eşkıyası gibi baş kaldırdı, Memlekette fitne (isyân, kargaşalık) çıktı, fakat Sultân bundan habersiz.

3. Hiç durmadan ard arda kirpik oklarını gönle atar; Gamzenin oklarının yarası tâ cana dek geçti, işledi, fakat sevgili bundan habersiz

4. Sarhoş olup kendinden geçmiş bir hâlde uyurken, rakîb sevgilinin dudağını öpmüş; Cinler yüzüğü ele geçirmiş, fakat Süleyman bundan habersiz.

⁷ Sadettin Nüzhet Ergun, Bakî, Hayatı ve Şiirler I, Divan. İstanbul 1935, s. 340-341.

⁸ Divân-ı Bâkî, İstanbul, 1276 s. 109.

5. Bâkî kulun her gece senin köpeklerinle didişip durmadadır; Nâdân ağyar (rakîb) ise gaflet uykusuna dalmış uyumada ve bu olup bitenden habersiz.

Gazelin ikinci beytinde, sevgilinin yüzünde biten ayva tüylerinin ki, dîvân şiirinde “fitne” olarak nitelendiği bilinir, Celâlî eşkıyâsına teşbih edildiği ve böylece XVI. yy'da devlet için büyük bir tehlike olarak ortaya çıkan Celâlî isyanlarına telmihte bulunulduğu belirgindir. Beyitte müşevveş, leff ü neşr sanatı yapılmıştır. Birinci beyitteki “Yâr” ile “Celâlî” ve hatt'â karşılık ikinci beyitte sultân ve fitne zikredilmiştir. Şair bir yandan memleket ile ifâde ettiği sevgilinin yüzünde fitnenin yani hattın ortaya çıktığını belirtirken, hatt fitne-celâlî-sultân-sevgili kelimeleri arasındaki ilişkiye dayanarak gerçekten ülkede Celâlî'nin ortaya çıktığını yani fitnenin belirdiğini, ama sevgilinin karşılığı olan Sultân'ın yani pâdişâhın da (sevgilinin pervâsızlığına mukâbil) habersiz gibi davrandığını belirtmiş olmaktadır.

Dördüncü beyitte ise Hz. Süleymân'ın karısına telim ettiği hâteminin - ki Süleymân bu yüzük sâyesinde buyruğu altındakilere, cinlere de hükmedebilmektedir- Sahr (ya da Sâhir) adlı bir dev tarafından-Süleymân Peygamberin kılığına girilerek yani onun yerine geçilerek, Süleymân Peygamberin haberi yokken karısı Cerâde'den alınması Hz. Süleymân'ın tahttan uzaklaşıp kudret ve hâkimiyetini yitirmesi olayına telmih vardır.

Öte yandan dîvân şiirinde sevgilinin dudağı hâtemdir. Sevgili, Sultân yani süleymân'dır, rakîb ise Ehrimen'dir. Yani gerek teşbihler, gerek telmih, gerekse ifâde bakımından gazelde dikkati çekecek hiç bir şey mevcut değildir. Fakat 2. beyitteki fitne-Celâlî ilişkisi vesilesiyle gerçeğe değinildiği göz önüne alınınca Bâkî'nin bu beyitte ve hatta bütün şiirde Kanunî'yi habersiz olduğu ya da onun önem vermediği bazı konularda uyarmaya çalıştığı ihtimâli de derhal hatıra gelmektedir.

Bâkî'nin bu tarz gazellerinin dışında doğrudan doğruya somut tarihî olaylara değinen ve aşağıya dört beyti alınan gazelininkine benzer şiirleri yok denecek kadar azdır⁹.

Reh-i mey-hâneyi kat^c itdi tığ-i kahrı Sultânun
Su gibi arasın kesdi Stanbul u Kalata'nun

Miyân-ı âb ü âteş oldu cây-i keştî-i sahbâ
Yitürdi rûzgâr âyîn-i ayşın bezm-i rindânun

⁹ Sadettin Nüzhet Ergun, Age., s. 312.

Yakan âb üzre âteş sanmanız keşti-i sahbâyı
Şu'a-i tîg-i kahrından tutuşdu Şâh Süleymân'un

Hilâl-âsâ fîrûzân oldu bahr-ı nîlgûn üzre
Şafaktan dem urur âb-ı şarâb-âlûdu deryânın ¹⁰.

Bâkî diyor ki:

1. "Padişâh'ın kahr kılıcı, meyhânenin yolunu kesti,
"O kılıç İstanbul ile (meyhânelerin çok olduğu)
Galata'nın arasını su gibi kesti
2. Şarap gemisinin yeri su ile ateşin arası oldu,
Rûzgâr (zaman) rindlerin meclisinin yaşama
ve eğlence âyinini mahv etti.
3. Suyun üzerinde şarap gemisin ateşin yaktığını
sanmayınız.
O gemi Sultân Süleymân'ın kılıcının şuanından,
yalımından tutuşmuştur.

Sadece bu beyitlerden dahî Sultân Süleymân'ın içki yasağı koyduğunu, meyhâneleri kapattığını, emre uymayarak şarap getiren gemileri denizin üzerinde yüküyle birlikte yaktırıldığını anlamak kâbildir.

Bâkî H. 1008/M. 1600'de ölmüştür. Kendisinden 18 yıl kadar önce 1582'de ölen ve

Meded meded bu cihânın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlileri aldı Mustafâ Hanı

diyerek Celâlî eşkıyasına da şiirinde yer veren Taşlıcalı Yahya Bey'in eserlerinde tarihî olaylar daha fazla yer alır.

Yahyâ Bey, vâsita beyti:

Hem hasib u hem nesib u hem sa'id u hem şehid
Hem velî hem gazi hem derviş hem şâh-ı ferid

¹⁰ Divân-ı Bâkî İstanbul, 1276 s. 155.

olan 5 bendlik tercî-i bendinin Sultân I. Murâd (Hüdâvendigar)'ın şehâdetini anlattığı 2. bendinde ¹¹ aynen:

Ol mahalde el öperken âl ile itdi şehîd
Kafirün elçisi adına gelüb bir ehl-i nâr

Ya'ni 'Bir cehennemlik, kişi, kâfir; düşmanın elçisi sıfatıyla gelip, o yerde (Kosova ovasında) el öperken, hile ile kendisini şehîd etti' diyerek genellikle eski Türk kaynaklarınca benimsenen ve Ahmedî'nin Tevârih-i Âl-i Osmân'ında olduğu gibi:

Kana bulaşubeni tâ pâ vü ser
Bir geber yatur imiş anda meger

Gevdeler içinde olmuşdur nihân
Lîk Gâzî Hân'ı görürdi ayân

Çün kazâ irdi yaturken turdı ol
Sıçrayub hançerle şâhı urdı ol

Ol arada demde Sultân-ı sa'id
Cânı Hakk'a virüben oldu şehîd ¹²

Yani (Meğer orda tepeden turnağa kana bulaşmış bir Allâhsız yatarmış. Cesetler arasına gizlenmişti, fakat Gazi Pâdişâhı apaçık görebiliyordu. Vaktaki kazâ erişti, o yattığı yerden kalktı, sıçrayıp hançerle pâdişâhı vurdu. O yerde o anda o mübârek (âhretini hazırlamış) Sultân canını Allâh'a teslim edip şehit oldu) şeklinde anlatılan rivâyetin dışında bir ölçüde Rum tarihçisi Dukas'ın anlattıklarına yaklaşan ve Miloş Kobiloviç'i bir savaş alanı kahramanı olmaktan çıkaran değişik bir görüş getirmiş olmaktadır.

XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunda olayların değişik boyutlar kazandığı, sosyal çalkantıların arttığı, yükselme devrinin sona ermesinin yarattığı mes'elelerin iyice boyutlandığı, ancak bazı kesimlerde apaçık görülen duraksamanın Türk Edebiyatını etkilemediği, aksine edebiyatta

¹¹ Yahyâ Bey, Divân. Tenkidli basım Haz. Dr. Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul 1977, s. 143.

¹² Krş. Die Altosmanischen Anonymen Chroniken, Tevârih-i Âl-i Osmân. In Text und Übersetzung Herausgegeben von Dr. Friedrich Giese Ordentl. Honorarprofessor an der Universität Breslau. Tcil I Text und Variantenverzeichnis. Breslau 1922, s. 27.

yeni büyük şâirlerin ortaya çıkmasının devam ettiği ilginç bir asırdır. Bu durum, bu olayların edebiyatımıza daha fazla yansımaya ve tarihçiyi ilgilendiren daha geniş bir malzemenin şiire girmesine de yol açmıştır.

Meselâ 8 yıldır Nefî ve Sihâm-ı Kazâ'sı üzerinde çalışan edebiyat araştırmacısı Halil Erdoğan Cengiz'in bu konuda hazırladığı henüz yayımlanmamış eserindeki ön tesbitlerine göre, gerçek ya da takma adlarıyla, görevleriyle, ya da aile bağlarıyla (oğlu, kızı, anası, eşi, uşağı gibi) belirtmelerle birlikte Sihâm-ı Kazâ'da anılan kişilerin sayısı 115'in üzerindedir. Bunlardan:

64 kişi	1'er şiirde
20 kişi	2'er şiirde
7 kişi	3'er şiirde
3 kişi	4'er şiirde
2 kişi	5'er şiirde
5 kişi	6'şar şiirde
4 kişi	7'şer şiirde
1 kişi	8 şiirde
1 kişi	9 şiirde
2 kişi	10 şiirde
1 kişi	14 şiirde
1 kişi	20 şiirde
1 kişi	24 şiirde
1 kişi	25 şiirde
1 kişi	31 şiirde
1 kişi	47 şiirde

anılmış bulunmaktadır.

Bu sayılar yeni bulunacak hicviyelere ya da görülecek başka yazmalardaki nüsha farklarına göre çok az bir değişiklik gösterebilecek ise de, temelde, ana çerçeve değişmeyeceğinden önemlibir tesbit olarak ele alınmıştır.

47 şiirde anılan kişi devrin ünlü şâirlerinden ve kazaskerlerinden Gani-zâde Nâdiri Mehmed Efendidir.

31 şiirde adı geçen Vahdetî, 24 şiirde anılan ünlü şâir Kaf-zâde Fâizî, 21 şiirde adı geçen Nev'î-zâde Atâyî 10'ar şiirde anılan devrin Defterdâr-larından yani Maliye Bakanlarından Bâkî Paşa ve Ekmekçi-zâde Ahmed

Paşa, 6'şar şiirde anılan Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa, Veysi, Hekimbaşı Emir Çelebi, 5 şiirde anılan Azmî-zâde Hâletî gibi kişiler elbette İmparatorluk içinde sıvrılan şu ya da bu alandaki ünlü kişiler kimi devlet adamı, kimi sanatçı ve bilgin, kimi hem bilgin hem üst düzeydeki devlet görevlisi olarak tarihçinin dikkatinden uzak tutulamayacaktır. Bilgilerin tarihçinin işine ne ölçüde yarayacağı ayrı bir konudur. Ama kimi zaman en küçük, kırıntı kabilinden bir bilgiye dahi ihtiyaç duyulduğu bir anda belki tarihçi hiç bir işe yaramaz görünen bir bilgiyi elindekilerle birleştirerek kullanmaya yönelebilecektir. Meselâ Nefî, Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa ile ilgili olarak şiirleri arasında (anası, babası, eşi, dâmâdı, Habib Ağası, Hâfız'ı, İsmâil'i, kapıcısı, Kasım çavuş'û, kethüdâsı, Kodaman'ı, sır kâtibi, hazinedârını) anmıştır. Hiç bir tarihte Etmekçi-zâde'nin yakınında bulunan bu kişiler hakkında böyle bir kadro çizen bilgiye rastlanmamaktadır. Nefî'nin, Ahmed Paşa için (Anası aşçı kenizek, babası etmekçi) demesi ve böyle anasının bir aşçı câriye, Ahmed Paşa'nın dâmâdının kendisi gibi sarışın bir kişi, haznedâr başısının 16 yaşında biri olduğunu ortaya koyması, gerektiğinde tarihçinin kullanabileceği birer kırıntı bilgidir. Yine Genç Osman vak'asında adı geçen bir yeniçeri çavuşu Karamazak hakkında tarihlerimizde olaylardaki rolünü anlatanlar dışında hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Nefî, Kemân-keş Ali Paşa'ya yönelik hicviyesinde Keman-keş Ali Paşa'nın son derece esmer bir kişi olduğunu, damadının da kendisine benzediğini, Bâki Paşa ile küfürleşerek şakalaştıklarını, kayınbabası Rumeli kazaskerlerinden Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Ali Paşa'nın yanında son derece itibârı bulunduğu gibi hususları anlatırken Karamazak'ın son derece şişman bir kişi olduğunu da söz arasına sıkıştırmaktadır.

Nefî üzerinde ayrıca durulacaktır. Şimdi XVI. yüz yılın sonlarında H. 1005/M. 1595'te doğan H. 1065/M. 1645'te ölen XVII. yy'ın ünlü hattat ve şâiri Cevrî'nin divanına¹³ bir bakalım:

IV. Murâd'ın ok ve cirid atmaktaki silah kullanmaktaki ustalığı tarih kaynaklarında ayrıntılı bir biçimde yer alır. Ama aynı bilgileri Cevrî dîvânında da ayrıntılı olarak bulmak mümkündür. Târih-i Beyzâ Bâfermân başlıklı tarih kıt'ası aynen şöyledir:

Hazret-i Hân Murâd-ı zî-şânun
Her hünerde olur kemâli 'iyân

¹³ Doç. Dr. Hüseyin Ayan, Cevrî hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve divânın Tenkidli Metni. Erzurum 1981.

Cümleden bir tûfeng ile hâlâ
Ki tokuz dirhem idi bî-noksân

Urdı bu beyzâyı sühûlet ile
Oldı fındık yeri şikeste hemân

Atdı kırk dört zirâ yerden anı
Zûr-ı bâzûsına yeter bu nişân

Didi târihini görüp Cevrî
Âferin ey dilîr-i Sâm-Akrân ¹⁴

Şâir bugünkü dille şöyle demektedir:

Şanlı Sultân Murâd Hazretlerinin,
Kemâli her hünerde apaçık ortadadır.

Bu meyanda hâlen bir tûfeng ile
Ki (kurşunu) noksansız dokuz dirhemdi,

Bu yumurtayı kolayca vurdu
Fındığın değdiği yer hemen kırıldı.

O fındığı 44 zirâ (yaklaşık 33-40 m) yerden attı.
Kolonun gücüne bu nişan yetişir.

Cevrî bu olayı görüp şu tarih mısırâsını söyledi:
Aferin ey Sâm'ın akranı olan yiğit.

Bu olay H. 1049'da (M. 1640)'da cereyan etmiştir.

Yine dîvânda, Sultân Murâd'ın cirid oyunundaki ustalığını gösteren 2 tarih kıt'ası vardır.

Bunlardan birincisine göre ¹⁵.

Sultan Murâd H. 1043 (M. 1633'te) Eski Sarây'a gittiğinde 100 dirhemlik (yaklaşık 800 gr. lık) bir ciridi atmıştı. Bu cirid Bâyezid câmini

¹⁴ Age., s. 289.

¹⁵ Age., s. 284-285.

geçip ta Harem'deki minârenin dibine düşmüştü. Şâir en katı bir yaydan 6 dirhemlik (yaklaşık 20 gr'lık) bir ok atılsa en sert bir rüzgarı arkasına alması hâlinde ancak bu mesâfeye ulaşabilir demektir.

İkinci tarihe göre ikinci cirid atışı pâdişâhın H. 1047 (M. 1637)'de Beykoz bahçesi'ne gittiğinde şöyle vuku bulmuştu:

Seyr için geldükde Begkoz Bağrı'na iclâl ile
Pâyına yüz sürdü cûlar itmeyüb sabr u sükûn

Kurdılar piş-i sarâya bir mu'allâ sâye-bân
Eyledi anda vücûdın tâb-ı germâdan masûn

Gâh hışt u geh cirîd alub o meydanda ele
Kuvvet-i sâhib-kırânîsin iderken azmûn

Atdı ol yerden cirîdin zûr-ı bâzû gösterüb
karşusunda oldı menzil-gâh ana mermer sûtûn

Add olundı bu'd-ı meydânı yüz otuz beş zirâ
İrmeye ol menzile bâd olsa tîre reh-nümûn ¹⁶

Bugünkü dille olayı şöylece anlatabiliriz:

Sultan Murâd kudret ile ululukla Beykoz bahçesine gezinti için geldiğinde,

Akarsular yerlerinde durmaya sabredemeyip onun ayağına aktılar, yüz sürdüler.

Sarâyın önüne yüksek bir sayvan (gölgelik, çadır) kurdular.

Pâdişâh mevsim sıcağının harâretinden vücûdunu orada korudu.

O meydanda eline kimi zaman tuğla, kimi zaman cirid alıp,

Sâhib-kıranlarda bulunan kuvvetine sınırlanarak,
Kolunun kuvvetini gösterip ciridini oradan attı,
Ciridin yere düştüğü mahal karşıdaki mermer direğin
bulunduğu yer oldu.

¹⁶ Age., s. 285-286.

Aradaki uzaklık 135 zirâ yani (yani 1 zirâ 75 cm'den hesaplanırsa 99 metre, 90 cm'den hesaplanırsa 121.5 metre) kabul edildi ki, yol göstericisi rüzgâr olsa bile, bu mesâfeye ok dahi erişemezdi.

Cevrînin diğer bir tarihi şudur:

Feth idüb Bağdâd'ı Gâzî Murâd Hân
Çün Diyâr-ı Bekr'i kıldı müstakarr

Anda atdı altı dirhem bir tûfeng
Bir guruşa eyledi darbı eser

Add olundu otuz üç buçuk zirâ
Tûl-i meydân-ı nişânı ser-be-ser

Didiler târihini idüb duâ
Kuvvetün olsun mezîd ey nâm-ver¹⁷

Cevrî demektedir ki:

Gazi Sultan Murad, Bağdâd'ı fethedip
Diyarbakır'da karar kıldığında,

Orada bir tûfeng attı ve altı dirhemlik bir kurşunu
Bir kuruşa isâbet ettirdi,

Nişan alanının uzunluğu bir uçtan öbür uca,
33,5 zirâ (yaklaşık 25 ya da 30 metre) ölçüldü,

Duâ edip, olayın tarihini şu mısra ile söylediler
Ey ünlü (pâdişah) kuvvetin ziyâde olsun,

Târih mısra'ı hesaplandığında bu olayın H. 1048/M. 1638'de vuku' bulduğu anlaşılmaktadır.

Hatıra gelebilecektir ki bu olaylar bazı tarihlerde de yazılıdır, Evliya Çelebi bile Sultân Murâd'ın sportmenliği hakkında oldukça ilgi çekici bilgiler vermiştir. Şu hâlde uzun incelemeleri, çalışmalara yol açan bu edebî

¹⁷ Age., s. 295.

eserlerin değerlendirilmesine ne gerek vardır? Cevrî'nin tarih kıt'aları tarihçiye yeni ne öğretmiştir?

Bir tarihçi gözüyle, bu konudaki kişisel düşüncelerimizi şöylece özetleyebiliriz.

1. Bir çok kaynakta bu olaylara ana çizgileriyle değinildiği halde kiminde olayın yeri kiminde kurşunun ağırlığı gibi ayrıntılara yer verilmemiştir. Tarihçi, ihtiyaç duyduğunda, ayrıntılara ilişkin bilgileri buradan tamamlayabilecek, ayrıca tarih kaynaklarında yer alan bu bilgilerin doğruluğunu, edebî kaynaklardan da te'yit etme imkânına kavuşacaktır.

2. En önemlisi, şâirin tarih kıt'alarının her birinin sonuna eklediği "Bâ-fermân-ı 'âli-şân" ya da "Bâ-fermân" ibareleridir. bu kıt'aların pâdişâhın fermânı, emri üzerine kaleme alındığını belirten bu küçük ibâre tarihçi için; kaynağın ve dolayısıyla bilginin güvenilirliğini, doğruluğunu belirten önemli bir ipucu olmaktadır. Ayrıca sâdece bu ibâre, pâdişâhın kişiliğini değerlendirirken, pâdişâhın hangi olaylara önem verdiğini tesbit ederken güvenilir bir dayanak oluşturmaktadır. Şüphesiz sadece bu ibârelere dayanarak dahi Sultan Murad'ın günümüzün deyimiyle rekorları olarak adlandırılabilcek olan o devrin deyimiyle pehlevanlıktaki başarılarına ne kadar büyük bir önem verdiğini ve ayrıca olayın belgelenmesi, kalıcılık kazanması için şâirelere de tarih düşürmelerini emrettiğini söylememiz mümkündür.

Şimdi "bâ-fermân" gibi ibârelere dayanarak pâdişâhların tarih düşürmesi için Cevrî'ye hangi konularda emir verdiklerini görelim:

Fermân yani, buyruk, sipâriş gereği yazıldığı belirtilen, 13 manzumen 8'i Sultan Murad'la ilgilidir. Bunların 2'si cirid, 2'si tüfeng atışları; 1'i köşk, 1'i has oda yaptırılması, 1'i has oda tâmiri 1'i gümüş taht yaptırılması konusundadır.

Sultan İbrâhim'in tarih düşürülmesini istediği konular ise 3 adet köşke, ayrıca 1 başka köşk ve sebil yaptırılmasına ve 1 köşkün tamirine ilişkindir. Kalan 1 tarih ise Kırım Hânı'nın yaptırdığı çeşme için düşürülmüştür.

Cevrî Dîvânı'nın tenkidli basımındaki tarih kıt'alarının sayısı 121'dir. Pâdişâhların ve Kırım Hânı'nın teklifi yani sipârişi, emri üzerine yazılan, sözünü ettiğimiz 13 kıt'a çıkarılınca geriye 98 kıt'a kalmaktadır.

Şimdi de bu 98 kıt'anın hangi konularda olduğuna bakalım.

1. İçlerinde Bağdad'ın fethinin Sultan İbrâhim'in ve IV. Mehmed'in cülûslarının, IV. Murad'ın ve Sultan İbrâhim'in şehzâdelerinin doğumlarının da yer aldığı önemli tarihi olayları, pâdişâhları, hânedânı konu alan 13,

2. Kaptan-ı deryalık, Beylerbeyilik, Defterdarlık, Hekimbaşılık, Şeyhü'l-islâmlık, Anadolu Kazaskerliği, Nakibü'l-eşraflık gibi görevlere yapılan atamaları konu edinen 18,

3. Sadrâzamlardan Bayram Paşa, Sofu Mehmed Paşa, Ahmed Paşa gibi şahısların yaptırdıkları da içlerinde bulunan câmi, mescit ve türbeleri konu edinen 6,

4. İçlerinde Vâlîde Sultanın, Yeniçeri Ağasının; Siyavuş, Mehmed ve İbrâhim Paşaların yaptırdıkları da yer alan köşk, ev, han, hamam gibi yapıları konu edinen 26,

5. Kara Mustafa Paşa ile Silahdar Mustafa Paşa, Musâ Paşa, Ahmed Paşa gibi Paşaların, Yeniçeri Ağası Tekeli Mustafa Ağa'nın, Dilsiz Tavşan Ağa'nın da içlerinde buldukları muhtelif kişilerce yaptırılan sebil ve çeşmeleri konu edilen 17,

6. Muhtelif kişiler tarafından açtırılan kuyuları konu edinen 2,

7. Sadrâzam Mustafa Paşa'nın yaptırdığı köprü konusunda 1,

8. Harem-i hümayunda olan silahdar odası, Tîr-en-dâzlar Tekyesi gibi bina, tekke, câmi tamirlerini konu edinen 4,

9. Değişik yıllarda kış mevsimlerinin nasıl geçtiğini ve bunlardan birinde denizin donduğunu konu edinen 3,

10. Şâir Haylî Bey, Ayyî, IV. Murâd'ın ünlü ve sevgili müsâhibi Musâ Çelebi'nin de içlerinde bulunduğu değişik kişilerin ölüm tarihlerini belirten 6,

11. Bir şükûfe-zârın (çiçek bahçesinin) yaptırılışını belirten 1,

12. Değişik olayları, bu arada Enmuzce, Ahsenü'l-hadîs, Nasâyihü'l-Mülûk li-Hüsni's-Sülûk adlı kitapların yazılış tarihlerini konu edinen 1, tarih kıt'asının toplamı 98'e ulaşmaktadır. Bu malzemeden tarihinin yararlanmayacağı elbette düşünülemez.

Bu kez de tarih kıtası olmayan manzumelere bir göz gezdirelim.

Görülen manzumeler arasında:

a. DER TA'RÎF-İ TUĞRA-YI GARRÂ BÂ-FERMÂN başlıklı 7 beyitlik manzume¹⁸,

b. ŞEHENŞÂH-I CİHÂN PÂDİŞÂH-I ZAMÂN HAZRET-İ SULTÂN İBRÂHİM HÂN YAPDURDUĞI KAYIK VASFINDADUR Kİ FERMÂN-I ÂLİ-ŞÂN ile söylenmişdür başlıklı 13 beyitlik manzûme¹⁹,

c. KIT'A DER-TARÎF-İ ARABA BÂ-FERMÂN başlıklı 2 beyitlik kıt'a²⁰,

¹⁸ Age., s. 138.

¹⁹ Age., s. 142-143.

²⁰ Age., s. 148.

- ç. KİT'A DER- TA'RÎF-I KEMER BÂ-FERMÂN başlıklı 2 beyitlik kıt'a²¹,
d. KİT'A DER VASF-I KEMER BÂ-FERMÂN başlıklı keza 2 beyitlik kıt'a²²,
e. KİT'A DER-TA'RÎF-I CÂM BÂ-FERMÂN başlıklı 3 beyitlik kıt'a²³,
f. KİT'A DER TAVSÎF-I SÂĞAR BÂ-FERMÂN başlıklı yine 3 beyitlik kıt'a²⁴,
g. KİT'A DER-SITÂYÎŞ-I PİYÂLE BÂ-FERMÂN başlıklı 3 beyitlik kıt'a²⁵,
h. KİT'A DER MEDH-İ SER-PÜŞ-I CÂM BÂ-FERMÂN başlıklı 3 beyitlik kıt'a²⁶,
1. BEYT DER-TA'RÎF-I OTAKA BÂ-FERMÂN başlık beyt²⁷,
i. BEYT DER-MEDH-İ ELDİVEN BÂ-FERMÂN başlıklı beyt²⁸.

ki ikisi beyt olmak üzere toplam 11 parça etmektedir, bunların da pâdişahların fermânı ile yazıldıkları, şâirin koyduğu ibârelerden kesinlikle anlaşılmaktadır.

Bunların dışında “Bâ-fermân” kaydını taşımadıkları hâlde, sunulan örneklere bakılarak, fermân gereği yazıldıkları söylenebilecek parçalar da şunlardır:

1. Saltanat Kayığı konusundaki 2 beyitlik kıt'a²⁹,
2. Kolçak konusundaki 3 beyitlik nazm³⁰,
3. Kemer konusunda mesnevi tarzında yazılmış 3 beyit³¹,
4. Kemer konusundaki 3 beyitlik nazm³²,
5. Kemer konusunda mesnevi tarzında yazılmış 2 beyit³³,

²¹ Age., s. 149.

²² Age., s. 149.

²³ Age., s. 149.

²⁴ Age., s. 149-150.

²⁵ Age., s. 152.

²⁶ Age., s. 152.

²⁷ Age., s. 153.

²⁸ Age., s. 154.

²⁹ Age., s. 151.

³⁰ Age., s. 151.

³¹ Age., s. 152-153.

³² Age., s. 153.

³³ Age., s. 153.

6. Sorguç konusundaki 1 beyit³⁴,
7. Tuğra konusundaki 6 beyitlik nazm³⁵.

Bunlardan 2 parçanın Sultân İbrâhim'in diğerlerinin Sultân Murâd'ın emriyle yazıldıkları var olan ipuçlarına dayanılarak değerlendirilebilecektir.

Bunlar pâdişâhların karakter ve zevklerine ışık tutan belgeler olarak ele alınabilecektir. Meselâ Sultân Murâd'ın kadehleri, kemeri, av eldiveni sadece onun içki ve av düşkünlüğünü değil, aynı zamanda bir sanatçı ruhuyla, yaptırdığı eşyaları ne kadar çok severek yaptırmış ve kullanmış olduğunu da gösterebilecektir.

Her biri şu yada bu ölçüde değerli sayılabilecek bilgileri muhtevi bu eserlerin dışında, arayanlar daha başka şeylerde bulabileceklerdir. Meselâ, Cevrî Dîvânı'nın Tenkidli Basımında 110 - 113'ünca sayfalarında yer alan ve başındaki "bâ-teklif" kaydına bakılarak IV. Murâd'ın emri üzerine kaleme alındığı kabul edilebilecek olan kaside tarzında kafiyelerimiz bu manzumeye dayanarak o zamanki sarây yani Harem-i Hâs-ı Hümâyûn Mûsiki Hey'etinin ana kadrosunu isimleriyle ortaya koymuştur. 53 beyitlik bu manzumedeki:

Çünkü ta'rîf-i kibâr oldu bu resm üzere edâ
Yazılırsa n'ola şimden girü evsâf-ı sığâr

Bir nice nev-heves ü hûb-nesfesler ki henüz
Mûsiki meşkin ider her birisi leyl ü nehâr

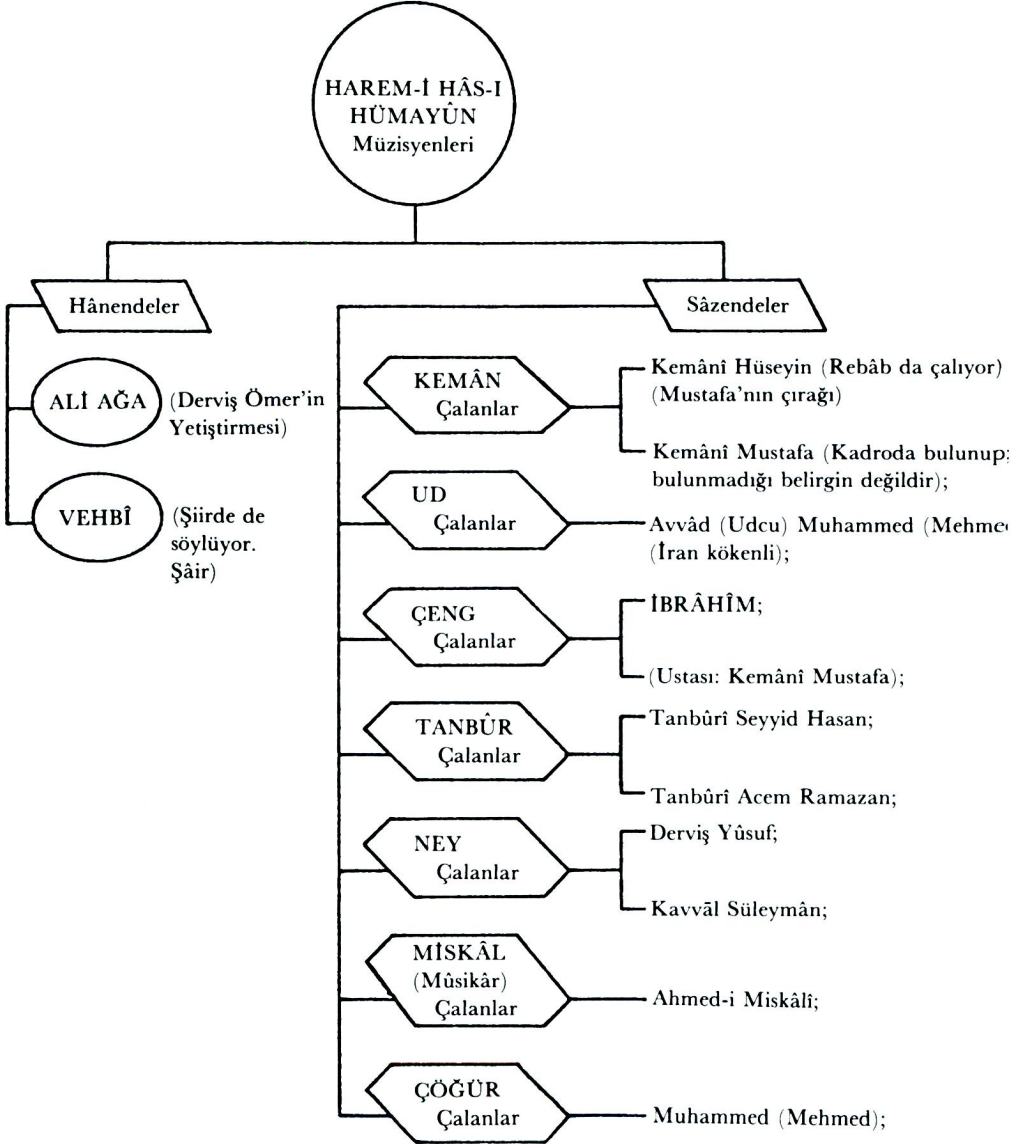
Anlar olmuş kimi sâzende kimi hânende
Kabiliyyetleri hakkâ ki olunmaz inkâr³⁶.

gibi beyitlerde büyük müsiğinâsların anlatılmasından sonra sıranın küçüklere geldiği; kimi sâzende, kimi hânende yetenekleri inkâr edilmeyecek bir çok güzel sesli ve mûsiki aletlerine hevesli kişinin gece gündüz meşkle meşgul olduğu belirtildiğine göre, bir ana kadro ve bir de yeteneklilerden oluşan geniş bir yedek kadro vardır. Hânende ve sâzendelerin "kibâr", "büzürg"ü olarak nitelenen ana kadro şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

³⁴ Age., s. 139.

³⁵ Age., s. 139

³⁶ Age., s. 113.

Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Osmanlı Sarayında dâimi görevli bir HAREM-I HÂS-I HÜMÂYÜN MUSİKİ HEY'ETİ vardır. Hey'ette.

Kemân
Ud
Çeng
Tanbur
Ney
Miskal
Çöğür

olmak üzere 7 değişik çalgı ile en az 2 tanbur, 2 ney olduğuna göre 9 usta sâzende bulunmaktadır. kemânî Hüseyin Rebâb da çaldığına göre hey'etteki musiki aleti 8'e yükselmektedir. İki hanende ile birlikte hey'et tamamlanmaktadır.

Cevri'nin bu manzumesinde çöğür çalan kişi şu beyitlerde anlatılmaktadır:

Biri çöğürçi MUHAMMED ki aceb sihr eyler
Çöğür alup eline perdesin itse hem-vâr

Ud u tanbur gınâsın virür itdükte nagam
Bes ki destinden ider kesb-i nezâket evtâr

İtse meclisde anunla eger âheng-i sürûr
Nağmesi dide-i mestânda komaz hâb-ı humâr

Çöğürün böyle kemâlin bilicek şerminden
Adem-âbâd a firâr itdi KOR OĞLI nâ-çâr³⁷

Buradan anlamaktayız ki bu Çöğürçü Muhammed eline sazını alıp sihirlî parmaklarıyla dokunduğunda ona ud ve tanburun ses zenginliğini verebilen, sarhoşların gözünden mahmurluk uykusunu kaldıran bir kişidir. Çöğürün böylesine ustaca, kemâl derecesinden çalındığını öğrenince ünlü halk şâiri KOR OĞLU utancından ölüp gitmiştir.

³⁷ Age., s. 112.

Ancak bu sözlerden, bu çöğürçünün ustalığının ötesinde, çıkarılacak şu önemli sonuçlar da vardır:

1. KOR OĞLU, Cevrî'nin bu şiiri kaleme aldığı tarihte ölmüş bulunuyordu.

2. Çöğür Türk Halk Musikisinin bir sazıdır. XVII. yy'ın ortalarında İstanbul'da çöğür çalan 3000 profesyonel sâzende vardı. Yeniçeri Ocağında da son derece tutulmuştu. Kopuza benzerdi, 6 çift telli idi. Müzik araştırmacıları çöğürün bir yandan saz şâirleri tarafından son derece sevildiğini bir yandan da XVII. yy'da Klâsik Mûsikimizde kullanıldığını kaydetmektedirler. Cevrî'nin bu şiiri çöğürün sarâydaki Musiki Heyeti'ne girdiğini göstermesi bakımından araştırmacıları doğrulayan bir belge kimliği kazanmaktadır.

Şâyet çöğürle sarâyda halk musikisi çalındığını gösterir bilgiler de elde edilebilirse bu, daha da önemli bir durum ortaya çıkaracaktır.

Nef'îye gelince, XVII. yüzyılın bu büyük ve ünlü, çok okunan şâirinin eserlerindeki tarihî unsurları çok kısa ilk olarak Prof. Dr. Abdülkadir Karahan ortaya koymuş ve bir daha Doç. Dr. Tulga Ocak'ın dışında, Nef'î'deki tarihi ilgilendiren hususlara eğilmek ihtiyacı hissedilmemiş gibidir.

Oysa ki Nef'î'de bile hâlâ tarihçinin üzerinde durmasını gereken ilgi çekici başka bilgiler vardır. Meselâ:

Merhabâ ey pâdişâh-ı âdil ü âlî-nijâd
Oldu teşrîfinle şehri Edrene reşk-i bilâd

Matla'lı kasidede yer alan şu beyitlere bir bakalım:

Sen tamâm ahvâl-i dîn ü devlete virdin nizâm
Eyledin hakkâ umûr-i saltanatda ictihâd

Bir gazâ itdin ki hiç itmiş değül bir pâdişâh
İşidüb olsa n'ola Sultân Selîm'in rûhu şâd

Bir gazâ itdin ki tahsîn eyledi âlem sana
Âferîn ey husrev-i gâzî gazâ ferhûnde-bâd

Katl idüb ol fâsidi bozdun tılısm-ı fitneyi
Buldu bâzâr-ı fesâd icrâ-yı hükmünle kesâd

İki hâin idi bunlar kim isâbet oldu pek
İkisinin dahi katli bir sebîl-i ittirâd

Biri bu iblîs-i pür-telbîs-i fettân kim müdâm
İtmedeydi fitne vü âşûba tertîb-i mevâd

Bir de ol ifrît-i kâfir-kîş-i küfr-endîş kim
Ana mensûb idi heperbâb-ı bagi vü irtidâd

İkisi de tîg-i kahrınla cezâsın buldular
Koluna kuvvet ola günden güne ömrün ziyâd

Fitne bir yerde dahi başgösterir mi gör nice
Gamze-i dil-ber gibi pinhân olur ehl-i fesâd

Belki dil-berler kalur cümle hat-âver olmadan
Ol kadar âh zuhûr-i fitne bulur insidâd

Ne memâlikde olur hiç ihtimâl-i ihtilâl
Ne adû bâc u harâcı virmege eyler inâd

Arşa as şimdengirü şemşîr-i cevher-dârını
Anı ta'lik itmege lâyük değil seb'-i şidâd

Düşdü gerçi havf-ı tîginle kulûbe tefrika
İtdi ammâ dîn ü devlet birbiriyle ittihâd

Sana şimden sonra yokdur hiç bir emr-i muhâl
Buldun a'lâ zabt u rabt-ı memleketde i'tiyâd

Devlete lâzım umûr oldu tamâm illâ hemân
Kaldı erbâb-ı tarîk-i ilmi itmek inkıyâd

Ana da kâfidir ednâ iltifât-ı himmetin
Ne murâd eyler ki olmaz sendeki rüşd ü sedâd³⁸

³⁸ Nefî Dîvânı. Bulak baskısı s. 59, İstanbul baskısı s. 83-84.

Nef'i, bugünkü dille şunları söylemektedir:

Sen din ve devlet işlerini tümüyle düzenledin,
Doğrusu saltanat işlerinde gücün yettiği kadar
çalıştın ve bu alanda yeni bir müctehid oldun.

Böylece, öyle bir gazâ etdin ki hiç bir pâdişâh
böyle bir gazâ etmemiştir,

Sultân Selim'in ruhu bunu duyunca şâd olsa şaşılır mı?

Öyle bir gazâ ettin ki cümle âlem seni begendi,
Aferin ey gazi hükümdar, gazân mübârek olsun

O Fâsidi (Fesâdcıyı) katlettirip fitnenin tılsımını bozdun,
Senin buyruğunun yerine getirilmesiyle (fitne pazarı kesâd buldu,
alış verişte durgunluğa uğradı) Fitne pazarının malları sürümünü
yitirdi.

Bunların ikisi de hâindi, ikisinin de katli
Birbirine uygun bir yoldu ve son derece isâbetli oldu
Bunların birisi fitneci, sûret-i hakdan görünerek hile edip aldatan
bir şeytan idi ki,

Hiç durmadan fitne ve kargaşalık sorunları tertiplerdi.
Biri de küfr düşünen kâfir yaradılışlı o ifrit idi ki
Dininden dönen ve şekâvetle uğraşanlar guruğu hep ona mensuptu.

İkisi de kahrının kılıcı ile cezâlarını buldular
Koluna kuvvet olsun, Allan günden güne ömrünü artırsın
Gör bakalım, bir daha, bir yerde fitne baş gösterebilir mi?
Gör, gönlü alan güzelin süzgün yan bakışı gibi, fesadçılar nasıl
gizlenir!

Hattâ, fitnenin ortaya çıkması, âh, o kadar önlenir ki
Belki, dilberlerin bile, güzel yüzünün fitnessi olan hat denilen ayva
tüyleri bile çıkmaz olur.

Ne ülkede ihtilâl çıkması ihtimâli kalır,
Ne de düşman bacını haracını vermemekte inada kalkışabilir.
Yedi kat gök o kılıcın asılmasına lâyük yer değildi,
Bundan sonra o mücevher işlemeli kılıcını Arş'a göklerin en üst
katına as,

Gerçi kılıcının korkusuyla kalplere tefrika düştü ama,
 Din ile devlet de birbiriyle birleşti.
 Bundan sonra senin üstesinden gelemeyeceğin hiç bir iş yoktu,
 Memleketde zapt ü rabtı temin etmeyi itiyâd edindin
 Devlet için gerekli işlerin hepsini yaptın, tamamladın,
 Sadece ilmiye yolu mensuplarına boyun eğdirmek işi kaldı

Himmetinin en küçük bir ilgilenişi, bunu da yerine getirmeye
 yeterlidir,

Sendeki bu akıl ve tedbirle doğru yolda hareket ediş
 Neyi arzular da üstesinden gelemez ki?

Bilindiği gibi Nefî bir pâdişâhı çıkmadığı bir sefere dayanarak “O
 cevherli kılıcını gökler as” gibi gerçekte hiç ilgisi bulunmayan sözlerle övmüş
 bir şâir olarak eleştirilmiş ve bu tutumu dîvân şâirlerinin tipik dalkavukluk
 örneği olarak gösterilmek istenilmiştir. Nefî bu tarz övgülerinden biri Genç
 Osman’a (Sultân II. Osman’a) yazdığı “Âferin ey rüzgârın şeh-süvâr-ı
 safderi Arşa as şimden girü tîg-i süreyya-cevheri matla’lı kasidesinde diğeri
 de IV. murâd’a yazdığı bu kasidede yer alır. Edebiyatçı arkadaşımıyla birlikte
 yaptığımız iki yanlı değerlendirmeleri birleştiren çalışmamıza göre:

Nefî’nin “gazâ” demiş olması genellikle “muhârebe” olarak kabul
 edilmiştir. Oysa ki burada Sultân Murâd’ın Lehistan Seferi için Edirne’ye
 geçip sonra işi barışla sonuçlandırmasını ele almış değildir. Nefî “gazâ”
 kelimesini anlamadan önce “sen din ve devlet işlerini düzenledin, saltanat
 işlerinde ictihâd yoluna gittin” diyerek övgü konusunu belirtmekte ve bunu
 izleyen beyitlerde de bunu “gazâ” yani din uğruna savaş saydığını açıkça
 vurgulamaktadır. Yaptığı işle Sultân Selîm’in rûhunu şâd etmesi de
 değerlendirmemizle çelişmez. Çünkü Sultan Selim sâdece gâzi bir
 hükümdar değil, aynı zamanda o çağ için büyük önem taşıyan halifeliği
 Osmânî taciyla birleştiren bir hükümdardır. Şâyet bu şekilde
 düşünmeseydi, Nefî’nin, çıkmadığı bir sefer için böyle parlak sözler
 söylemesi Sultân Murâd’ı övmek değil, belki de yermek, alay etmek olurdu.

Daha aşağıdaki beyitlerde gazânın iki kişinin katli olduğu da yine
 apaçık söylenmektedir. Bu kadar övgüye lâyık görülen olay ne olabilir?
 Kroniklere bakıldığında burada söz konusu edilen asıl olayın, Naimâ
 tarihinde de uzun anlatılan sultân Murâd’ın önce İznik Kadısı’nı sonra da
 Şeyhü’l-islâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi’yi öldürtmesi olabileceği anla-
 şılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda ilmiye sınıfının, din adamlarının, bilginlerin, şeriât adına yargılayan kadıların seçkin ve saygın bir yeri vardır. Medreseden yetişen bu kesim, asker kesimiyle birlikte devlet içindeki temel güçleri oluşturmaktadır.

Kadıların öldürtülmesi pek büyük, iyice açığa çıkmış önemli suçları olmadıkça sık sık rastlanan olaylardan değildi. Kazaskerlerden şâir Tâci-zâde (Tâc-zâde) Ca'fer Çelebi'nin Yavuz Sultân Selim tarafından öldürtüldüğü de bilinmektedir. Fakat Şeyhü'l-islâm'lardan birinin öldürtülmesi, değil görülmüş, hatırdan bile geçmiş bir şey değildi.

Sultân Murâd'ın Ahî-zâde Hüseyin Efendi'yi öldürtmesi yepyeni bir olaydı ve o zamâne dek, suçlu görüldüklerinde, en ağır görevden alınmak ve sürgüne yollamak suretiyle cezâlandırıldıklarından, bu olay, can korkusuna düşen ulemâ üzerinde çok etkisi yaratmıştı. İznik Kadısı'nın astırılmasına tepki gösteren ulemânın Şeyhü'l-islâm'ın öldürülmesine tepki göstermemesi düşünölmeyecektir. Eski kaynaklarda bu tepkinin somut belirtilerine ilişkin somut girişimlerden söz açılmaması böyle bir tepkinin var olmamasından değil, Sultân Murâd'ın aman vermez, insafsız tutum ve davranışlarının yarattığı sindiricilikten kaynaklanmış olsa gerektir.

Nefî'nin “Düşdü gerçi havf-ı tûginle kulûbe tefrika” (Kılıcının korkusuyla kalplere tefrika düştü) diyen mısra'ı ile Naimâ'nın “İznik Kadısı'nın selb olunduğu (asıldığı) âleme şâyi' olub (yayılp) herkes müteaccib (şaşkın) ve zümre-i kudata (kadılar zümresine) havf ve haşyet (korku ve ürkme) târi olub...” diyen cümlesi aynı görüntünün değişik kelimelerle yansıtılmasından başka bir şey değildir.

Pâdişâhın ilmiye sınıfı üzerine, kendisini tahttan indirecekleri yolundaki duyular, söylentiler sebebiyle, şiddetle yürüdüğü ve Şeyhü'l-islâm'ı bile öldürttüğü bir dönemde Nefî'nin bu durumu “ictihâd” olarak nitelemesi ve üstelik bunları yeterli görmeyerek “Devlet” işlerinin hepsini yoluna koydun Pâdişâhım, şimdi geriye ilmiye sınıfına boyun eğdirmek işi kaldı” deyip pâdişâhı daha hâlâ ulemâ üzerine yürümeye kıskırtması, tarihçi tarafından çok yönlü olarak değerlendirilmesi gereken bir gerçektir.

Nefî'deki tarihle ilgili öğeler birkaç makaleyi kapsayacak bir genişlikte olduğundan örnekleri çoğaltmıyoruz.

Şimdi son olarak her mısra'ı çağının tarihî olaylarını yansıtan ve 40 beytiyle, yazıldığı zamanın tarihinin bir özeti gibi de değerlendirilebilecek olan bir kaside ile³⁹ araştırmamızı sonuçlandırmak istiyoruz.

³⁹ H. E. Cengiz'in eski bir mecmû'ada bulduğu metin esas alınmış, Prof. Fahir İz'in ve Doç. Dr. Günay Kut'un yayınladıkları metinlerle de karşılaştırılmıştır.

67 beyit tutan, İstanbul halkına ve bu arada özellikle pâdişâha seslenen bu kasidenin devrin ünlü şâir ve nesir yazarı Veysi'ye ait olması ihtimâli güçlü görülmektedir. Tarihçi için kasidenin kimin tarafından yazıldığından ziyâde, büyük bir cesâretle ne gibi hususlara değindiği önem taşımaktadır.

Pâdişâhtan başlayarak vezirlerin, kadıların, din adamlarının, askerinin durumlarını dile getiren beyitlere şöylece göz atılabilir:

SİPÂHÎ VE YENİÇERİNİN DURUMU

Çalışur bir tarîk ile seferden kalmağa herkes
Kanı bir atlanur gider gazaya fi-sebilillah
Beş on Akça ulûfeyle sipâhî neylesün nitsün
Eğer yeniçeri dirsene ne kâdir söylemek billah

Bozulmasına dünyânın sebep paşalar ağalar
Fesâd u fitneye bâ'is bulardur sübhesüz vallah

*“Herkes bir yolunu bulup savaşa, sefere gitmemeye çalışır,
Hani, atına binip Allah yoluna gazâyâ giden kim var, nerede?”*

*Ama beş on akçe ulûfe ile sipâhî ne yapsın, ne etsin?
Şâyet yeniçeri ne haldedir dersene, allah için kimde söyleyecek kudret var.*

*Dünyanın bozulmasının sebebi paşalar ve ağalardır,
Fesat ve fitnenin sebebi hiç şüphe yok bunlardır.”*

SAMİMİYETSİZ DİNDARLARIN, HAM SOFULARIN DURUMU

Hemân bir hây u hûy ile yıkar câmi'leri sûfi
Kanı evrâd ile esmâ kanı tevhîd-i zikrullah

Gerek va'zu hitâbetler gerek ders ü imâmetler
Virilmez olsa ücretler okunmazdı Kelâmullâh

Şâir bu beyitlerde ham sofuların hayhuy ile câmide şamata ettiğini, ama Allâh'ın adını bile anmadıklarını; okuma ücreti verilmemiş olsa Kur'an-ı Kerim'in bile okunmayacağını dile getirmektedir.

VEZİRLERİN DURUMU

Vezîre i'timâd itme benüm devletlü hünkârüm
Olardur düşmeni dinün olardur devlete bed-hâh

Vezâret sadrına geçmiş oturmuş bir bölük hayvan
Bu dîn ü devlete yokdur ider hizmet bir âdem vâh

*“Benim devletü pâdişâhım! Vezîrlerine itimad etme,
Dininin düşmanı onlardır, devletin kötülüğünü isteyenler onlardır.*

*Bir bölük hayvan vezîrlük makamına geçip oturmuştur,
Yazıklar olsun! Bu dine ve devlete hizmet eden bir
kimse kalmamıştır, yoktur.”*

REİSÜ'L-KÜTTÂB VE DEFTERDARIN DURUMU

İdinmiş kalfa iblisi re'îs kuttâb ü defter-dâr
Tarîk-i şeytanetde ol degül mi bunlara hem-râh

*“Reisü'l-küttâb ile defterdar iblisi kalfa edinmişler,
Şeytanlık yolunda bunlara yoldaş o iblis değil mi?,,*

ASESBAŞI VE SUBAŞININ DURUMU

Cihânda hırsız u yankesici kim durur dersen
Ases başı ile tahkîk subaşındur inan billah

*Bu dünyada hırsız ve yankesici kimdir dersen,
Doğrusu Allah için inan, asesbaşı ile subaşından
başkası değildir.”*

PÂDİŞÂH HAKKINDAKİ BEYİTLER

1. Acebdür izz ü devletde cemî'an Arnavud Boşnak
Çeker devrinde zilletler şehâ Âl-i Resûllullah
2. Huzûr-ı Hakk'a vardukda olursuz evvelâ mes'ûl
size tefvîz olunmuşdur emânetdür ibâdullah

3. Süleymanlar gelüb gitdi nice bu fâni dünyâya
Kanı cedd-i izâmun pes kime kaldı bu mülkullah
 4. Bugün adl eyleyüb halka idersen lûtf u ihsânı
Yüzün ağ olısar yarın makamun zıll-ı arşullah
 5. Bir alay mudhik ü dilsüz cücelerle karîn olma
Şeyâtin kavmine uyma değıldür fi'l-i zıllullah
1. *Ey pâdişâh! şaşılacak şeydir, senin zamanında,
cümle Arnavut ve Boşnaklar yüksek mevkilerde
ve mulludur,
Fakat Allah'ın Peygamberinin soyundan gelenler
hakir ve hor görülür durumdadır.*
 2. *Allah'ım huzuruna vardığımızda önce siz
sorumlu tutulursunuz.
Tanrının kulları sizin elinize bırakılmış, size
emânet edilmiştir.*
 3. *Bu dünyaya Süleymân Peygamber gibi dünyaya
hükmeden niceleri geldi ve gitti,
Hani senin büyük ataların? Bu Allah'ın mülkü
kime kaldı?*
 4. *Bugün adaletli davranır halka lütuf ve ihsânda
bulunursan,
Yarın yüzün ak, makamın da Allah'ın arşının
gölgesi olacaktır.*
 5. *Bir alay maskara ve dilsiz cüceleri yakın olma,
Allah'ın gölgesi hükümdar ve halifenin işi, şeytanlar
topluğuna uymak değıldür.*

KAZASKERLERLE İLGİLİ BEYİTLER

Bunlardan dahi azlemdür efendüm kâdî' askerler
Cihânı irtişâ birle harâba verdiler vallah

*“Efendim! Kazaskerler, bunlardan (yani asesbaşı ile
subaşından) daha da zâlimdirler,
Bunlar, rüşvetle, vallâhi cihânı harab ettiler.”*

KADILAR

Kudât ahvâlini dirsene ne mümkindür beyân etmek,
Eger hasmun ise kâdî efendi yarıcun Allâh

Kurub bir dâm-ı tezviri dimişler mahkeme adın
Kanı seccâde-i Ahmed kanı ahkâm-ı şer'ullah

*“Kadıların durumunu sorarsan anlatabilmek hiç
mümkün mü?
Eğer kadı seni hasmınsa Allah yardımcın olsun.*

*Bir yalan-dolan tuzağı kurmuşlar, adını da mahkeme
koymuşlar,
Hani Hz. Muhammed'in seccâdesi, hani Allâh'ın
şeriâtinin hükümleri nerede?”*

Sonuç olarak diyoruz ki, burada verdiğimiz örnekler nazım parçalarından tamamlayıcı bir tarihî kaynak olarak yararlanmanın gerektiğini ortaya koymaktadır. Umuyoruz ve bekliyoruz ki, ileride yapılacak yeni araştırmalar çoğaldıkça, bu düşüncemiz daha da güç kazanacaktır.

